

Människans möte med Döden – religiöst perspektiv

Morton Narowe

Den judiska påskens Sederaftonsritual avslutas med en folksång, en judisk variation av den svenska "katten på råttan, råttan på repet osv". Vår barnremsa heter **thsd sj** och handlar om en killing som min far köpte för två zuz (ett babyloniskt mynt

Alldeles sist kommer sederaftonens dramatiska avslutning, som tyvärr sjungs just när vi alla är trötta och önskar att antingen dra oss tillbaka för att gå hem eller att städa upp och diska:

Då kom **tuv lurc ausev den Helige, lovad vare han**
och dräpte dödsängeln som slog slaktarn

Som slaktade oxen, som drack vattnet

Som släckte elden som brände käppen

Som slog hunden som bet katten

Som åt killingen som far min köpte för två zuz,

thsd sj, thsd sj, killingen, killingen

Här, vid sederaftonens slut kommer den messianska tron på dödens död, ett tema, som passar väl in i judarnas stora befrielsefest. Uttåget ur Egypten och återkomsten från årtusenden i exil är inget jämfört med universums slutgiltiga frälsning, dvs. mänsklighetens återkomst till Edens lustgård, med tillstånd att äta av livets trädets frukt tillsammans med frukten från kunskapens träd på gott och ont.

Och härmed, med en hänvisning till Edens Lustgård, har vi stigit in i dagens ämne och förbi dess suddiga rubrik, Människans möte med döden – religiöst perspektiv. Rubriken syftar, som många kanske har förstått, på en analys av de äldsta bevarade myterna om hur och varför människan måste dö. Detta faktum, att vi dör, är så ofattbart för lyckliga män och kvinnor men så uppskattat och starkt efterlängtat av olyckliga män och kvinnor (detta faktum att vi dör) är i alla kulturer och i alla generationer förklätt i mytologiska täckmantlar.

Människosläktet har alltid uppfunnit förklaringar till varför vi måste dö och spritt dessa till sina närliggande grannar, som i sin tur har fört dem vidare till sina grannar. Ta t.ex. den på elva lertavlor nedtecknade akkadiskt episka dikten om den store hjälten Gilgamesh, kungen i Uruk. Dessa tavlor berättar om ett sökande efter odödlighet. I den sista tavlan, den elfte, möter Gilgamesh Utnapishtim, Gilgameshs mycket avlägsna släkting från långt bak i tiden, en gammal odödlig, en babylonisk Noak, som hade överlevt den världsomfattande syndafloden, den stora översvämningen. Vid detta möte avslöjar Utnapishtim för Gilgamesh att avgudarna, som en gång hade församlat sig och skänkt honom evigt liv aldrig kommer att återförsamla sig. Gilgamesh har kommit förgäves.

Utnapishtims hustru anser, att hennes man uppför sig orättvist mot Gilgamesh, han som har rest så långt för just detta möte. Hon ber Utnapishtim att ge honom något för besväret. Utnapishtim instruerar Gilgamesh att sätta sig och hålla sig vaken i sju dygn, något som Gilgamesh inte mår. Han somnar. Under tiden befäller Utnapishtin sin hustru att baka sju kakor och just när den sjunde är klar, vaknar

Gilgamesh. Återigen befaller Utnapishtim Gilgamesh att resa hem och återigen ivrar Utnapishtims hustru för att Gilgamesh skall få en gåva att ta med sig. Då avslöjar Utnapishtim för honom : "På havets botten finns en växt som heter **DEN SOM ÄTER AV DEN SKALL FÖRYNGRAS.**" Gilgamesh följer Utnapishtims instruktioner och när han kommer fram binder han fast stora stenar och sjunker ned för att hämta just denna magiska planta. Han tar den i handen och tänker äta upp den. Då ändrar han sig och beslutar att spara den. Växten skall placeras i Uruks slott och den, som utmärker sig i strid, skall få äta därav. Medan han tänker på detta har solens hetta blivit besvärlig för den trötte hjälten, som känner sig utmattad. När han ser ett bra badställe, klär han av sig, placerar växten bredvid kläderna och hoppar i vattnet. Just då får han se en orm slingra sig ur skogen fram till plantan och ta den tillbaka med sig. Det blir ormen som lär sig att ömsa skinnet och därmed föryngra sig och leva evigt; ej människan.

Jag nämner Gilgamesh först eftersom denna episka dikt utgör en viss parallell till Adam, Eva och ormen i Edens lustgård. I Bibeln förekommer också tron på en växt, i detta fall en frukt, som antingen föryngrar för varje bit man biter av eller, som vid en enda förtäring skänker evigt liv.

Utgångspunkten i Gilgamesh historien, till skillnaden från historien om Edens lustgård är att människan är dödlig allt utifrån sitt danande. Så är det oftast, men inte alltid, i de många bevarade hedniska skapelseberättelserna. Professor Neil Gillman vid Jewish Theological Seminary I New York, berättar i sin prisbelönta bok "The Death of Death" om GALLA stammen i Östra Afrika vars gud skickade en fågel till mänskligheten med ett budskap om att de skall ömsa skinnet och därmed ständigt förnya sina liv. På vägen till människornas boningar ser fågeln en orm som äter kött. Fågeln lovar att avslöja guds budskap till människorna för ormen, om han delar med sig av köttet. Så sker. Gud vredgas, när han får höra om det, som inträffat och fågeln straffas. Tyvärr når budskapet aldrig fram till människosläktet, som förblir som det var, dödligt och okunnigt om det eviga livets hemlighet. Återigen är det ormen, som blir odödlig och ej människan.

Historien om Gilgamesh och legenden om fågeln och ormen hos Gallastammen förklarar människans dödlighet på ett och samma sätt. Båda berättar om ett ödesdigert misstag, som berövat henne det eviga livet. Så är det också i historien om Adapa, som luras att tacka nej till **kung Anu**, som erbjuder honom "vatten som ger evigt liv" och "mat som ger evigt liv". Adapas rådgivande avgud, Ea, som han litat på, har ljugit för honom. Det var han som berättade för Adapa att **Anu** skulle erbjuda honom gift och ej äkta näring och dryck. Senare inser Adapa, att avgudarna, som får sin dagliga mat genom människans offergåvor, inte vill förlora sina ynkliga tjänare. Odödlighet skulle göra människorna oberoende och befria dem från att ödmjuka sig för att få gudarnas favör. Då skulle avgudarna lida, något som ett **Eas** vältajmat men missvisande råd kunde undanröja för evig tid.

Vad dessa tre illustrationer och egentligen nästan alla gamla fornhistoriska myter gör gällande är att människan till sin natur borde ha varit odödlig men något oväntat berövade henne denna egenskap.

Det går även att tolka händelserna i Edens lustgård på detta sätt. Utan ormens inblandning hade Adam och Eva levt kvar i sin tråkiga, okunniga men definitivt odödliga vardag till vår tid.

Om de myter jag redan tagit upp förklarar döden som ett misstag, finns det också många andra som ser hädanfärden som ett straff. I Wales, England berättades för länge sedan en myt om hur Gud hade förbjudit människosläktet att nalkas ett visst urholkat träd. I denna trädstam hade en stor bikoloni byggt sin kupa. Männerna hörsammade guds befallning men inte kvinnorna. För att komma åt honungen slog en av dessa med en yxa mot trädet. Hon trodde att hon skulle skrämma bort bina. Men nej, det var inte bin utan döden, utklädd som fladdermus, som flög ut för att förpesta världen. Och som straff måste därför alla dö.

I denna myt är döden inget misstag eller någon olycka i skapelsearbetet, utan ett straff för olydnad. Och även här kan man upptäcka en parallell till bibelns berättelse om Adam och Eva. Alla tre kontrahenter – Adam, Eva och ormen – straffas i lustgården för sin ohörsamhet. Adam får höra å allas vägnar att "Du är jord och till jord skall du åter bli", ett poetiskt sätt att skildra dödens verkan.

För att sammanfatta :- nästan varje kultur har funderat över dödens källa, eller dödens orsak och skapat myter, oftast i berättelseform, för att förklara varför den varelse på jorden som mest liknar Gud måste dö; varför skaparen är odödlig medan hans skapelse inte är det.

Jag har citerat ur myter i Israels grannländer, i äldre eller samtida civilisationer, men än så länge sagt oerhört litet om Israels möte med döden, dvs. om Bibelns berättelse om Edens lustgård. Innan jag vänder mig dit vill jag avgränsa min analys genom att tala om för er vad det är, som jag inte gör :- Jag skall inte analysera Israeliternas tro på Sheol, på de dödas hemvist under jorden, ett land där enligt Psalm 139:8 – (Stiger jag upp till himlen, finns du där; lägger jag mig i dödsriket (Sheol), är du också där). I denna Psalm är Gud närvarande; men enligt Psalm 115:17 De döda prisar inte Herren, de som farit ned till tystnaden (Duma dvs. Sheol). Och det är denna uppfattning – att dödsriket är utanför JHWHs tillsyn som dominerar den hebreiska bibeln. Den som själv vill läsa härom hänvisas till Jes.14: 9-12; Hes 32: 17-32, Psalm 88:- 4-5 och många fler bibeltexter.

Jag talar nu lika kortfattat över det mytologiska kriget mellan JHWH, Israels Gud, och de kananeiska fornhistoriska avgudarna, bland dem Mot, dödens avgud, vars rike finns under jorden men som alltför ofta visar sig i de levandes länder.

Här är två exempel bland en hel del som beskriver denne, dödens avguds
Åter kommande besök:

Jeremia 9: 20 & 21 lyder:

Kvinnor, lyssna på Herrens ord, ta emot dem från hans läppar. Lär era döttrar
klagosång, lär varandra ett sorgeskvåde:- Döden (Mavet, dvs. Mot) stiger in genom våra

fönster, tränger in i våra borgar, den (eller han) rycker bort barnen från gatorna och de unga från torgen.

Hosea 13:14

Skulle jag lösa dem ur dödsrikets (Sheols) grepp,

Skulle jag befria dem från döden (Mavet)?

Död, (Mavet) kom med din pest!

Dödsrike, (Sheol) kom med din farsot!

Min medkänsla är borta.

Jag tar inte heller upp det fornhistoriska men fortfarande pågående kriget mellan JHWH, skapelsens och ordningens gud, mot kaosets sjödrakar och andra motbjudande anarkistiska varelser, ett krig vars skugga syns i Psalm 74: 12-17 och andra texter. De intresserade kan slå upp Jon Levinsons klassiker:- Creation and the Persistence of Evil.

Jag säger litet nu om själen, den abstrakta delen av människan som enligt många kulturer överlever kroppen och vars närvaro skymtar i Predikaren 12:7 – då stoftet återvänder till jorden, sitt ursprung, och livsanden återvänder till Gud, som gav den.

Och slutligen, jag kommer inte tillbaka till det jag börjat med genom att citera barnsången om **thsd sj thsd sj**, killingen, killingen:- nämligen, den eskatologiska förhoppningen, den eviga drömmen om dödens utplånande, då Gud själv avlivar dödsängeln, just den tid, då Guds nya jord och nya himmel uppenbaras, samtidigt med messias' ankomst.

Istället, ansluter jag mig till Neil Gillmans sätt att se på berättelsen i 1 Mos kapitlet 2 och 3; som en omkastning, "a reversal", en berättelse vars utgång är motsatsen till Guds ursprungliga planer. När Gud planterade två träd i Edens lustgård fick människan äta av Livets träd men inte av Kunskapens träd på gott och ont. Som jag redan antydde är inte Livets träds frukt i Israeliternas myt något unikt för den fornhistoriska mellanöstern. Livets frukt, växt, planta eller vatten fanns hos många civilisationer i det antika Mellanöstern. Vad som är ovanligt är, att Bibeln inte förbjuder tillgången till denna frukt. Trädet står mitt i Edens Lustgård, och i berättelsens början är dess frukt tillgänglig för människan. Det förekommer inte ett enda ord om att livets träds frukt är förbjuden.

Det unika med Bibelns myt är kunskapens träd, både dess existens och dess innebörd. Ett sådant träd finns ingen annanstans i hela antikens eller fornantikens litteratur. Det är endast i bibeln att en viss frukt öppnar mänsklighetens ögon, så att alla män och kvinnor lär sig om motsättningarna i världen. Ögonen öppnas och människan blir varse de motsatser, som dagligen konfronterar henne - gott och ont, rätt och fel, sedligt och osedligt, passande och opassande, anständigt och oanständigt.

Bibeln berättar att Gud skapade Adam, en odödlig men intellektuellt begränsad varelse. Begränsad? Ja, men inte okunnig, Adam gav ju djuren sina namn, ett bevis på en förmåga att kunna identifiera och katalogisera, men hans kunskaper sträckte sig inte till vetskap om gott och ont och andra normer. Han och Eva var nakna men skämdes inte, något fel och osedligt överallt i det sedesamma och kyska mellanöstern.

När den nyfikna Eva åt av den förbjudna frukten besannades ormens ord, ögonen öppnades och de blev som Gud. Till odödlighet kopplades kunskapen om gott och ont och allt liknande. Därmed fick de veta om gränser, om passande och opassande uppförande. Och nu var de som Gud, och Gud blev tvungen att åter sänka dem till en lägre nivå. Gud kunde inte ta tillbaka de nyvunna kunskaperna, men det var inte svårt att beröva dem deras odödlighet. Gud gjorde detta genom att driva ut dem ur Edens lustgård. Han tog ifrån dem all möjlighet att utnyttja Livets träd.

Så låt oss översätta en text på nytt; låt oss utnyttja den bibliska hebreiskans berömda flexibilitet. I 2:17 ordet **ouhc** som Bibelkommissionen bokstavligen översätter med "på den dag", kan likaledes betyda det mer obestämda "när". Nu är det klart att Guds varning inte betyder "Den dag du äter av det trädet skall du dö". De dog inte på den dagen. Utan, "när du äter av det trädet, skall du bli dödlig". Att behålla den traditionella översättningen ger stöd för den rabbin i Talmud, som försvarade ormen och frågade: - Varför skulle ormen straffas? Han sade endast sanningen.

Denna sanning tvingade Gud att ta odödligheten från människan. De lämnar Edens Lustgård som de var, människor och inte gudar. Samtidigt är mycket omvänt. Nu är de dödliga men kunniga; ej odödliga och okunniga. Nu är ormen en lögnare. Människan är inte som Gud.

Vad Professor Neil Gillman gör gällande här är att döden i denna myt är ett medvetet byte. Eva väljer åt Adam – som (enligt 3:6) hela tiden står bredvid henne, medan hon talar till ormen och äter av frukten.

Så, sammanfattningsvis, här är fyra sätt som människan genom myter försökte förklara dödens existens:

1. Döden är en självständig, bredvid Gud existerande makt, som en begränsad gudom inte kan bli av med. Endast i den messianska tidsåldern kommer Gud att lyckas avliva dödens ängel.
2. Döden är ett straff för synd.
3. Döden kom till världen genom ett misstag. Detta kan bli en oerhört komplicerad lärdom, så t.ex. i den Lurianska Kabbala talar man om **ohkfv** ,**rhca** krossandet av behållarna vid skapelsen.
4. Och till sist:- Döden är inte en olydnadens frukt utan resultatet av ett medvetet val. Odödlighet offras för ett intellektuellt anlag, för att man ska kunna tänka, resonera,

minnas, förstå skillnader och framför allt söka efter kunskap om den bibliska merism "gott och ont", som egentligen står för kunskap om allt som finns.

Gillman skriver: Death is the result of our becoming fully human and it takes place within the context of God's full and somewhat saddened awareness of its inevitability.

Jag skulle tro att detta är meningen med Rabbi Meirs enigmatiska tolkning av 1Mos 1:31 "Och Gud såg allt som han hade gjort och se **stn cuy** det var mycket gott. I Rabbi Meirs Torah rulle stod det istället **,uun cuy** Och döden var god. Troligtvis ville Rabbi Meir säga att - i likhet med mycket annat som gud har skapat för människan i sin värld, är även döden god. Även döden är en gudsgåva.